

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2022): 576-596

Fal, Kur'ân Falı ve Müfessirlerin Konuya Yaklaşımları

Fortune-telling, Qur'ānic Fortune-Telling and the Approaches of the Commentators to the Subject

Mehmet Selim AYDAY

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Van/Türkiye

 selimayday@hotmail.com orcid.org/0000-0002-3506-8051

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

Atf/Cite as: Ayday, Mehmet Selim. "Fal, Kur'ân Falı ve Müfessirlerin Konuya Yaklaşımları". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 576-596. <https://doi.org/10.52637/kiid.1176495>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Mehmet Selim AYDAY | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Fal, Kur'ân Falı ve Müfessirlerin Konuya Yaklaşımları

Öz

Tarih boyunca insanoğlu geleceğini hep merak etmiştir. Bu nedenle gelecekte olabilecek hadiseleri öğrenme arzusunu taşımış ve bunun için çeşitli metotlara başvurarak bazı teknikler geliştirmiştir. Söz konusu teknikler zaman ve mekâna göre değişiklik arz etse de amaç hep aynı olmuştur. Yapılan çalışmalar, bu tür tekniklerin insanlık tarihi ile eş zamanlı olarak ortaya çıkıp geliştiğini tespit etmiştir. Geçmiş bin yıllar öncesine götürülen fal da geleceği öğrenme arzusu sonucunda ortaya çıkmış bir uygulamadır. Bu uygulama ile insanoğlu hem günlük işlerini düzenlemek hem de geleceğine yön vermek amacını gütmüştür. Fal ile ilgili en eski örnekler Mezopotamya'da görülmüştür. Bununla birlikte Yunan, Mısır ve Çin'de de falcılığın izine rastlanmıştır. Fal uygulamasının çeşitleri çok olsa da Kur'ân'da oklarla yapılan, gelecekte yapılmak istenen herhangi bir işin yönlendirilmesi amacını güden ve "ezlâm" olarak isimlendirilen çeşidi yasaklanmıştır. Kur'ân'da fal kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte fal okları olarak tercüme edilen "ezlâm" bir çeşit fal olarak düşünüldüğünden, buna benzer tüm uygulamalar da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Geleceği merak sâiki hemen hemen her toplumda görülmüştür. İslâm'a giren farklı milletler, önceki inançlarının tamamını bir çırpıda terk edememiş ve geleceği okuma biçimleri yeni formlarla günümüze kadar gelmiştir. Bu yeni formlar yer ve zamana bağlı olarak farklılık arz etse de toplumların kültürel alışverişleri sonucunda birbirinden etkilenerek şekillendikleri görülmüştür. Kahve falı, çiçek falı, kum falı, karaciğer falı, kitap falı vb. fal çeşitleri örnek verilebilir. Toplumda çokça rağbet gören bazı kitaplara farklı anlamlar yüklenip onlarla da fal açılmıştır. Bu uygulama "kitap falı" veya "tefeülde bulunmak" şeklinde isimlendirilmiş, zamanla Kur'ân ile de tefeülde bulunulmuştur. Kitap falının en meşhur ve en yaygın olanı Kur'ân falıdır. Bu konuya dair kütüphanelerde kayıtlı pek çok risâle mevcuttur. *Falnâme* ve *Tefeülname* olarak isimlendirilen bu eserler genellikle edebiyat alanındaki araştırmalara konu edilmiştir. Fal okları ile kısmet aramak Mâide sûresi 3. ve 90. âyetlerde konu edinilmiş olmasına rağmen Kur'ân ile tefeülde bulunma tefsir literatürünün genişliğine nispetle az sayıda tefsirde ele alınmıştır. Bu çalışmada müfessirlerin konuyla ilgili lehte ve aleyhte serdettikleri görüşler tetkik edilmiştir. Hicrî 6. asra kadar tefsirlerde bu konuya dair herhangi bir değerlendirmenin bulunmadığı görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ise konuyu ele alan müfessirlerin bir kısmı Kur'ân ile tefeülde bulunmaya tamamen karşı çıkarken diğer bir kısmı ise konuya ihtiyatla yaklaşmıştır. Kur'ân ile tefeülde bulunmayı, gayba muttali olma çabası ile ilişkilendiren müfessirler, Kur'ân'ın böyle bir amaca alet edilemeyeceğini düşünmüştür. Konunun gayba muttali olma çabası ile doğrudan bir ilişkisinin bulunmadığını düşünen müfessirler ise Kur'ân ile tefeülü, hayırlı işin hangisi olduğunu Allah'ın kitabından öğrenme çabası şeklinde değerlendirmiş ve tefeüle karşı çıkmamışlardır. Bu müfessirlere göre fal okları ile kısmet aramanın haram kılınması, putlara bir paye verilmesinden kaynaklanmaktadır. Çağdaş bazı müfessirler ise İslâm'ın akla verdiği değerden hareketle vehim ve zanla hareket etmenin asla doğru olmadığını söylemiş ve bu tür bir uygulamayı kesinlikle kabul etmemiştir. Konu tetkik edilirken fal ve falnâmeler ile ilgili kısaca bilgi verilmiş, daha sonra Kur'ân falı veya Kur'ân ile tefeülde bulunma konusunda müfessirlerin yaklaşımları incelenmiştir. İran'da basılan bazı mushafların sonunda fal cetvelleri yer aldığından klasik ve çağdaş dönemdeki bazı Şîî tefsirler de taranmıştır. Müfessirlerin konuya yaklaşımları ele alınırken tefsirler kronolojiye dikkat edilerek incelenmiş, bu okuma ile konunun müfessirlerin gündemine ne zaman dahil olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fal, Falnâme, Tefeül, Kur'ân Falı.

Fortune-telling, Qur'anic Fortune-Telling and the Approaches of the Commentators to the Subject

Abstract

Throughout the history, mankind has always wondered about the future. For this reason, he had the desire to learn about the events that could happen in the future and developed some techniques by applying various methods. Although these techniques vary according to time and place, the purpose has always been the same. Studies have determined that such techniques have emerged and developed simultaneously with the history of humanity. Fortune-telling, whose past is taken back thousands of years, is a practice that emerged as a result of the desire to learn about the future. Although there are many types of fortune-telling, the Qur'an prohibits the type called "azlām", which is done with arrows, which aims to direct any work that is desired to be done in the future. Although the word fortune-telling is not directly mentioned in the Qur'an, since "azlām" translated as fortune-telling arrows is seen as a kind of fortune-telling, all similar applications have been evaluated within this scope. Since the motivation to wonder about the future is seen in almost every society. Different communities that converted to Islam could not abandon all of their previous beliefs at once, and the ways of reading the future have survived to the present day with new forms. Although these new forms differed according to time and space, it was observed that they were shaped by being influenced by each other as a result of the cultural exchanges of the societies. Coffee, flower, sand, liver, book fortune-telling, etc. can be given as an example. Each of these fortune-telling types can be divided into sections among themselves. Different meanings have been attributed to some of the books, which are very popular in the society, and fortune-tellings have been opened with them. This practice was named as book fortune-telling, and over time, the Qur'an was also used for this purpose. The Qur'anic fortune-telling, is considered as the most famous and the most common type of book fortune-telling. There are many tractates written on this subject and recorded in libraries. In fact, these works were named as *Fāl-Nāme* and *Tafaulnāma*, and since most of them are poetic works, they have been the subject of the research in the field of literature. Since it is forbidden to seek fortunes with fortune-telling arrows in the 3rd and 90th verses of the Sūra al-Māidah, this issue has also been discussed in the commentaries. It was thought that it would be useful to discuss this issue in order to reveal the perspectives of the commentators, since tafsir with the Qur'an was discussed and opinions were expressed in favor and against it, in the tafsir that can be considered as little according to the breadth of the tafsir literature. It was seen that there was no evaluation on this subject in tafsir books until the 6th century Hijri. In later periods, while some of the commentators who dealt with the subject were completely opposed to *tafaul* with the Qur'an, some commentators approached the subject with caution. While the commentators who associate *tafaul* with the Qur'an with the effort to be clear of the unseen, think that the Qur'an cannot be used for such purposes; the commentators, who consider it as an effort to learn what is good from Allah's book, did not oppose *tafaul*. Some contemporary commentators, on the other hand, have said that it is never right to act with delusion and suspicion, based on the value Islam gives to reason, and they did not accept such a practice unconditionally. While dealing with the subject, after giving brief information about fortune-telling and *Fāl-Nāme*, the approaches of the commentators on Qur'anic fortune-telling or *tafaul* with the Qur'an will be discussed. Since some of the *mushafs* published in Iran have fortune-telling tables at the end, some tafsirs from the classical and contemporary periods, which are seen as belonging to Shi'a, were also scanned. While considering these approaches, the commentaries were scanned by paying attention to the chronology, and it was tried to determine when this subject was included in the agenda of the commentators.

Keywords: Tafsir, Fortune-Telling, Fāl-Nāme, Tafaul, Qur'anic Fortune-Telling.

GİRİŞ

İnsanoğlu, geçmişten günümüze geleceğini hep merak etmiştir. Bu merak sâikiyle çeşitli metotlar kullanarak gelecekte olabilecek hadiseleri öğrenmeye çabalamıştır. Bu çabaların sonucu olarak *fal* şeklinde isimlendirilen bir çeşit geleceği okuma biçimi ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalarla geleceğe dair bilgi edinme uğraşısının, toplumun her kesiminde olduğu görülmüştür.¹ Oysa ki Kur'ân'da çok açık bir şekilde "*Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir...*" (el-En'âm 6/59) buyrulmaktadır. Buna rağmen insan, savaşta galip gelmek, evlenmek, çocuk sahibi olmak, hastalıktan şifa bulmak, zengin olmak gibi amaçlarla fala başvurmuştur.² Bunun sonucunda pek çok fal türü ortaya çıkmıştır. Bu türlerden bir tanesi de kitap falıdır. Kitap falının en yaygın olanı da Kur'ân falı olarak isimlendirilen fal bakma türüdür.

Yüce Allah Mâide sûresinin 3. âyetinde "...dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fışk (Allah'a itaatten kopmak)tır..." buyurmuştur. Aynı sûrenin 90. âyetinde ise fal, "*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz*" şeklinde şeytan işi bir pislik olarak tanımlanmıştır.

İslâm fal oklarını yasaklarken insana vahiyle doğru yolu göstermiştir. Fakat o, kendisini çepeçevre saran merak duygularını peygamberlerin getirdiği hak din ile tatmin etmediğinde kendi uydurduğu ve hiçbir delile dayanmayan bâtil inançlarla giderme yoluna gitmiştir. Bazen bu inançların içinde hak dinin kırıntıları da görülmüştür. Ancak içine hak dinin bazı inanç ve ritüelleri karışmış olsa da temeli vahye dayanmayan bu inançlar ve uygulamalar bâtil kabul edilmiştir.³

Kütüphanelerde *Falnâme* olarak literatüre geçen gerek mensur gerekse manzum pek çok eser bulunmaktadır.⁴ Kur'ân falı olarak isimlendirilen bu tür eserler genellikle manzum yazıldıklarından şimdikiye kadar daha çok edebiyat alanında çalışma konusu yapılmıştır. Bu konuda gerek makale gerek tez olarak kaleme alınan çalışmaların tamamına yakını, Kur'ân falına edebî bir tür olarak yaklaşmış ve bu eserleri edebî değer açısından incelemiştir.⁵ Bu konuya dair müfessirlerin yaklaşımlarını ele alan bir çalışmanın bulunmayışı bizi böyle bir konuyu ele almaya sevk etmiştir. Fal oklarına benzetilen bu türden uygulamaların müfessirlerin ilgi alanına ne kadar girdiği ve bu konuda müfessirlerin nasıl bir kanaat ortaya koydukları bu araştırmanın temel problemiğidir. Çünkü insanlık tarihi ile yaşıt olarak görülen fal bakma veya baktırmanın, İslâm toplumları dahil hemen hemen tüm toplumlarda yaygın bir gelenek olduğu tespit edilmiştir. Zira insanda geleceği öğrenme isteği öylesine yoğundur ki bu isteğin tatmini için kutsal metinler dahil pek çok şey araç haline getirilmiştir.⁶ Bunun için padişahlardan reâyâyâ uzanan bir yelpazede bu işle ilgilenenler, Kur'ân üzerinden de fal bakma çabası içerisinde olmuşlardır. İnsanın aklı ve ruhî liyakatini saf dışı bırakmasına rağmen⁷ özellikle de önemli kararların alınacağı zamanlarda fala başvurulduğu gözlemlenmiştir.⁸ Yukarıda da ifade edildiği gibi Mâide sûresi 3. âyette, fal okları haram kılınmış; aynı sûrenin 90. âyetinde ise fal ile uğraşmak şeytan işi bir pislik

¹ Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser: Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülname* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 1-13.

² Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği*, 15-16.

³ İbrahim Yıldız, "Kaynakları Açısından Kur'an'da Halk İnançları Eleştirisi", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran 2022), 295.

⁴ Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği*, 1-13.

⁵ Örnek bir çalışma için bk. Süleyman Eroğlu - Mustafa Uluocak, "Bir Kur'an Falı Risalesi: Te'vilâtü'l-Kur'ân", *Turkish Studies: Language and Literature* 16/1 (2021), 263-290.

⁶ Yusuf Ziya Sümbüllü, "İlm-i Tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Kur'ân Falı) Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (Kış 2008), 384.

⁷ Sadık Kılıç, "Seküler Dünyanın Gizli Dini: Falcılık, Astroloji", *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 5.

⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Falnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/141.

olarak tanımlanmıştır. İlgili âyetlerin tefsirinde müfessirler genellikle cahiliye döneminde fal okları ile ilgili uygulamalara dair açıklamalara yer verdikten sonra bu türden uygulamaların yasaklandığını söylemekle yetinmişlerdir. Yapılan araştırmalar, *Falnâme* olarak isimlendirilen, müellifi belli veya belirsiz pek çok eserin olduğunu ortaya koymuştur. Ertaylan konuya dair yaptığı araştırmada 24 tane *Falnâme* tespit etmiştir.⁹ Çok sayıda *Falnâme* türünden eserin varlığının yanında, müfessirlerin çoğunun bu konuya dair görüş beyan etmemiş olması da dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, kronolojiye de dikkat edilerek geçmişten günümüze, müfessirlerin konuya dair görüş beyan edip etmedikleri tespit edildikten sonra konuya yaklaşımları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kitap falının veya daha yaygın olarak başvurulan Kur'ân falının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam tespit edilemediğinden ilk dönemden başlamak üzere, günümüze doğru bir seyir takip edilmiştir. Böylelikle Kur'ân falına dair yorumların müfessirlerin gündemine girdiği tarih de görece tespit edilmiştir.

“Kur'ân falı” ifadesi ile “Kur'ân ile tefeülde bulunmak” veya “Kur'ân ile istihârede bulunmak” ifadeleri aynı anlama geldiğinden araştırmamız boyunca her üç ifade aynı anlama gelecek şekilde cümlenin akışına göre tercih edilmiştir. Zaten konuya dair görüş beyan eden müfessirler bazen Kur'ân ile tefeül bazen de Kur'ân ile istihârede bulunmak şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Aynı şekilde *Falnâme* ile *Tefeülnâme* kavramları da birbirine yakın anlamlar barındırdığından zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır.

1. FAL: KAVRAMSAL VE TARİHSEL BİR TAHLİL

Arapçada *fe-e-le* (ف أ ل) kökü “iyi şeyler ummak, hayır beklentisi içinde olmak” vb. anlamlara gelmektedir. Hasta olan bir kişinin “Yâ Sâlim” şeklinde bir hitabı duyduğunda iyileşeceğini umması veya kayıp bir eşyasını arayan birisinin “Yâ Vâcid” (ey bulan) şeklinde bir nidâyı işittiğinde aradığı şeyi bulacağını ümit etmesi buna örnek verilebilir.¹⁰ Bu anlamda “el-fe'l” (الفأل) kelimesi uğursuzluk anlamındaki “tıyera” (طيرة) kelimesinin zıt anlamına karşılık gelmektedir. Tıyera, uğursuz görülen; fal ise hoş karşılanan şeyler için kullanılır. Buna rağmen Arapçada fal kelimesinin hoşsa gitmeyen şeyler için kullanıldığı da söylenmiştir.¹¹ Çocukların toprağın içine bir şey saklayıp aramaları oyununa aynı kök harflerinden meydana gelen bir kelime olan “el-fi'âl” (الفئال) denmesi¹² kelimenin kök anlamında bir şeyi aramak anlamının olduğuna dair bir işaret olarak yorumlanabilir. Bu açıdan yaklaşıldığında, fal kelimesinde de geleceğe dair bilinmeyen şeylerin varlığından haberdar olma bulunduğu, kehanetle de birlikte kullanılması daha da anlam kazanmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için falın tarihinden de kısaca bahsetmekte yarar vardır. Yapılan araştırmalar, falın tarihinin M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Mısır, Bâbil, Kalde, Çin gibi yerlerde falcılığın izine rastlanmıştır. Falın en eski menşeinin ise Mezopotamya olduğu tahmin edilmektedir.¹³ Mezopotamya'dan aldıkları kehanetleri, kendi kültürlerine ve yaşam tarzlarına göre değerlendirerek kullanan Hititlerin de askeri seferlerin rotasını belirlemek, bulaşıcı hastalıkların nedenlerini ortaya koymak, saraydaki herhangi bir olayı çözmek gibi sebeplerle fala başvurdukları görülmüştür.¹⁴

⁹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Falnâme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951), 29-31.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kâhire: Dârü'l-maârif, ts.), "fe'l", 3335.

¹¹ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdullah Dervîş (Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-termece, ts.), "fe'l", 15/377.

¹² el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1984), "fe'l", 5/1788.

¹³ Mehmet Aydın, “Fal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/135.

¹⁴ Sedef Ayyıldız, *Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde Fal ve Falcılık* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 1.

Hemen hemen bütün mitolojilerde falcılarla ilgili anlatılara rastlanmaktadır. Örneğin Yunan mitolojisine göre kehanetin ve müziğin tanrısı olan Apollon, geleceğe ait bilgileri şiir biçiminde dile getirirdi. Yakışıklılığıyla ün salmış Apollon âşık olduğu zarif Cassandra'ya ileriye görme sanatını öğretmiş ancak Cassandra onu sevmeyi reddedince Apollon onu, sunsuza dek kendisine inanılmamakla cezalandırmıştı.¹⁵

Bâbil hükümdarı Buhtunnasır'ın (öl. M.Ö. 562) da Kudüs'ü almak istediğinde fala başvurduğu ve olumlu çıkan bu fal sonucuna göre hareket ettiği kaynaklarda geçmektedir.¹⁶ Çekilen okun üzerinde Jerusalem (Kudüs) yazılı olduğu için Bâbil hükümdarının Kudüs'e saldırdığı rivayet edilir.¹⁷ Bu konu, Tevrat'ın Hezekiel bölümünde de geçmektedir.¹⁸

Fal için kullanılan araçlara göre farklı fal çeşitleri ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca ortaya çıkan fal türlerine bakıldığında, hepsinin belli bazı hareketlerden veya sembollerden geleceğe dair anlamlar çıkarmaya dayandığı görülmüştür. *Yıldız falı*, *el falı*, *kuş falı*, *kâğıt falı*, *iç organlar falı*, *kum falı*, *zar falı* ve halk arasında şöhret kazanmış bir kitabı veya özellikle de Kur'ân-ı Kerim'i belli bir niyetle açıp açılan yerdeki ifadeleri yorumlamak ile *kitap falı* veya *Kur'ân falı* gibi fal türleri ortaya çıkmıştır.¹⁹

Kur'ân'ın indiği ortamda da çeşitli tekniklerle fal bakıldığı tespit edilmiştir. Câhiliye toplumu önemli işlere girişmeden önce putların önünde "ezlâm" olarak isimlendirilen fal okları ile işe girişip girişmeyeceğine karar verirdi. Onlardan biri sefer, savaş, evlilik gibi bir işe niyetlendiğinde Kâbe'de bulunan putların önünde ok çekerdi. Bu okların birinde "Rabbim bana emretti" (أمرني ربي), diğerinde "Rabbim beni nehyetti" (نهاني ربي), üçüncüsünün üzerinde ise "boş" anlamında (غفل) yazıyordu. Ok çeken kişi, okun üzerinde yazılı olan ifadeye göre hareket ederdi. Şayet boş çıkarsa o zaman da tekrar ok çekerdi. Çekilen okun üzerinde yazılı olan olumsuz ifadeden memnun olmayanlar olduğu gibi olumsuz bir şeyle karşılaşmamak için bu işe hiç başvurmayanlar da bulunmaktaydı.²⁰ Câhiliye şairlerinden İmruülkays'ın (öl. 540 [?]) babasının intikamını almak için fal oklarına başvurduğu, üç defa üst üste olumsuz sonuç çıkınca hiddetlenip oku kırdığı ve putun yüzüne fırlattığı rivayet edilir.²¹ Fal oklarına evlilik ile ilgili işler için başvurulduğu gibi bazen nesep tayininde de başvurulmuştur. Nesep tayininde başvuru fal oklarının sayısı ve üzerinde yazılı olan ifadeler farklı olabiliyordu.²² Bazen de okların üzerinde sadece "evet" ve "hayır" yazılı olarak fal çekilebilirdi. Ebû Süfyân'ın (öl. 31/652) Uhud Savaşı'na karar vermeden önce Hübel adlı putun önünde, üzerinde sadece "evet" ve "hayır" yazılı oklarla fala başvurduğu "evet" oku çıkınca da savaşa karar verdiği rivayet edilir.²³

Câhiliye döneminde kehanetin revaçta olduğu, kâhinlere itibar edildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Şık ve Satîh adlarında kâhinlerden bahsedilmektedir. Bu kâhinlerin bir kısmının cinlerle irtibatının olduğu da iddia edilmiştir.²⁴ İmâm Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'inde geçen (نهى رسول الله ﷺ عن ثمن الكلب، وعن مهر البغي، وعن خلوان الكاهن) "Resûlullah köpek ücretinden, zina kazancından ve kehanet ücretinden nehyetmiştir."²⁵ hadisine göre,

¹⁵ Rosa Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 49-50.

¹⁶ İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 16.

¹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (b.y. y.y., 1993), 6/776.

¹⁸ *Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), Hez. 21:21.

¹⁹ Aydın, "Fal", 12/135.

²⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Heçr, 2001), 8/72-76.

²¹ Ali, *el-Mufasssal*, 6/781.

²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/72-76.

²³ Ali, *el-Mufasssal*, 6/780.

²⁴ Ebû's-Seadât Meçdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî (Beyrût: Dâru ihyai't-türâsi'l-Arabî, 1963), 4/214-215.

²⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Kitâbü'l-mesâfât", 39.

Resûlullah'ın kehânet ücretinden nehyetmesi bunun yaygınlığını göstermektedir. Hadiste, hulvân-i kâhin diye tabir edilen, kâhinin söyledikleri karşılığında aldığı ücret, zina karşılığında alınan para ile eş değerde görülmüş ve yasaklanmıştır. Hulvân, halâvetten türemiş, tatlı ve şirin anlamında kullanılmıştır. Falcı, kehânet ücretini zahmetsiz ve külfetsiz kazandığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁶

Ancak hadislerde fal kelimesinin tamamen hayra yorma anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. (لا طَيْرَةَ، وَخَيْرُهَا الْفَأْلُ. قالوا: وما الفأل؟ قال: الكلمة الصالحة يسمونها أخذكم). “İslâm’da uğursuzluk yoktur, tefeül (bir şeyi hayırlı ve uğurlu saymak) ondan daha hayırlıdır. (Ashâb) ‘Fe’l nedir?’ diye sorduklarında ise, ‘Birinizin işittiği sâlih sözdür.”²⁷ hadisi bunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, “İslâm’da uğursuzluk yoktur, tefeül ondan daha hayırlıdır.” diyerek fe’l sözünden hoşlandığını bildirmiştir. Böylece fe’l kavramıyla bir şeyi hayırla yorumlayarak onunla iyimser tahminler yürütme anlamı kast edilmiştir. Ancak bu kavram zamanla anlam kaymasına uğrayarak kehanette bulunarak gaybdan haber alma yöntemi şeklinde kullanılır olmuş ve bu fal anlayışı dinimizce asla tasvip edilmeyerek yasaklanmıştır.²⁸

Hz. Peygamber’in isimleri hayra yorduşuna dair rivayetler de mevcuttur. Büreyde b. el-Husayb’ın (öl. 63/682-83 [?]) Müslüman olması ile ilgili rivayette Hz. Peygamber, isminin “Büreyde” (بريدة) olduğunu öğrendiğinde (muhtemelen kelimenin serinlik anlamını kastederek) “işimiz kolaylaştı” dediği rivayet edilir. Mekkeli müşriklerin hicret sırasında Hz. Peygamber’i sağ veya ölü olarak ele geçirene büyük mükâfatlar vaad ettiğini duyan Büreyde, arazisinden geçmekte olan Hz. Peygamber ile yanındakileri durdurup kimliklerini öğrenmek ister.²⁹ Bu sırada Hz. Peygamber ile aralarında şöyle bir konuşma cereyan eder:

“Hz. Peygamber (s.a.v) Büreyde’ye ‘Sen kimsin?’ diye sorar. Büreyde ‘Ben Büreyde’yim’ deyince, Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ebû Bekir’e (öl. 13/634) dönerek, ‘İşimiz serinledi (yani kolaylaştı) ve düzeldi’ (بُرِدَ أَمْرُنَا وَصَلَحَ) dedi. Sonra Büreyde’ye ‘Kimlerdensin?’ diye sordu. ‘Eslem kabilesinden’ diye cevap verince, Ebû Bekir’e (‘Eslem’ kelimesinin ‘selamet’ anlamından hareketle) ‘Selâmete erdik’ (سلمنا) dedi. Sonra ‘Eslem’in hangi kolundan?’ diye sordu. ‘Sehmoğullarından’ şeklinde cevap verince, ‘Zafere ulaştın’ (أَخْرَجَ سَهْمَكَ) dedi. Hz. Peygamber’den çok etkilenen Büreyde ve beraberindekilerin tamamı Müslüman oldu.”³⁰

Bu rivayetlerden hareketle, daha sonraki dönemlerde, Kur’ân falına müsamaha ile yaklaşıldığı tahmin edilebilir. Fakat Kur’ân falında, çalışmanın ilerleyen satırlarında daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, bazı harflere olumsuz anlamaların yüklendiği de unutulmamalıdır.

Daha önce toplumun her kademesinden fala rağbetin olduğundan söz edilmişti. Buna dair birkaç örnek vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Timur’un (öl. 807/1405) Batı seferine çıkmadan önce Ahmet Yesevî’nin (öl. 562/1166) *Makâmât*’ından bir işaret aradığı ve müjde veren bir rubaîsiyle karşılaştığında sefere karar verdiği söylenir.³¹ Hatta Hâfız-ı Şirâzî’nin (öl. 792/1390 [?]) *Divân*’ından yapılan tefeüllerden ortaya çıkan anlatılardan oluşan eserler bile telif edilmiştir. 17. y.y. müelliflerinden Kefeli Hüseyin Efendi’nin (öl. 1010/1601) *Râznâme* adlı eseri buna örnek olarak gösterilebilir.³²

²⁶ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 6/541-542.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru tavki’n-necât, 1422/2001), “Tıp”, 76 (No. 5754, 5755).

²⁸ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 1/684.

²⁹ Ahmet Önkâl, “Büreyde b. Husayb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/492.

³⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrût: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, 1987), 2/330.

³¹ Mehmet Temizkan, “Bir Kur’ân Falı”, *Millî Folklor* 19/74 (2007), 70.

³² Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin (Cambridge: Harvard University, 2004), Önsöz XI.

Kütüphanelerde, kitap ve özellikle de Kur'ân falı ile ilgili eserlerin varlığı ve bu eserlerin bir kısmının Osmanlıca olması dikkat çekmektedir. *Falnâme* veya *Tefeülname* türündeki eserlerin, Osmanlı coğrafyasında yaygın oluşu ve Ebüssuûd'un (öl. 982/1574) fetvalarında, çeşitli tekniklerle fal açtıranların durumu ile ilgili soruların varlığı³³ fala başvurulduğu şeklinde anlaşılabilir. Kaynaklarda, Osmanlı sultanlarının etrafında bulunanların, sultanların bazı önemli işleri ile ilgili olarak onlar adına Kur'ân'dan tefeül ettiklerine dair örnekler yer almaktadır. Bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmed (öl. 886/1481) Osmanlı tarihinde iki kez tahta geçmiş bir sultandır. Varna Muharebesi'nden sonra, yaşının küçüklüğünden dolayı tahtı babası Sultan Murad'a (öl. 855/1451) devredip Manisa'ya döndüğünde, hocası Molla Hüsrev (öl. 885/1480) çocuk yaştaki padişahı üzgün görünce onu teselli etmek amacıyla Mushaftan tefeül edip yakında tekrar tahta çıkacağını tebşir etmiştir. Aynı zamanda bir şair olan Molla Hüsrev ortaya çıkan sonucu şu dörtlükle müjdelemiştir:

*Cihan bağında şadan ol hemişe
Melul olma bu birkaç günlük işe
Ki azdır müddeti bu infisalin
Eyü geldi senin mushafda falin*³⁴

Fatih Sultan Mehmed ile ilgili olarak anlatılan bir diğer tefeül örneği, onun Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (öl. 882/1478) ile milâdî 1473 tarihinde giriştiği Otlukbeli savaşı esnasında gördüğü bir rüya ile ilgilidir. Fatih Sultan Mehmed savaş öncesinde rüyasında Uzun Hasan ile güreştiğini görmektedir. Bu güreş esnasında Uzun Hasan bir ara Fatih Sultan Mehmed'i yenecek gibi olmuş ancak bir hamle ile Fatih, onun ciğerini sökerek güreşte galip gelmiştir. Bu rüyayı tabir eden bir âlim, Kur'ân'dan tefeül eylediğini ifade ederek, bu rüyanın Sultan Fatih'in bizzat kendisinin galip geleceğine işaret olduğunu söylemiştir.³⁵ Bu örnekler Osmanlı toplumunda, Kur'ân'dan tefeülde bulunmanın yaygınlığı konusunda bir fikir vermektedir. Bazı araştırmalar Türklerin Müslüman olmadan önce de fala başvurduklarını ortaya koymuştur.³⁶ Mehmet Akif Ersoy'un;

*İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için*³⁷

şeklinde işaret edilenin Kur'ân ile tefeülde bulunma uygulaması olduğu anlaşılmaktadır.

2. FALNÂMELER

Yazma eser kütüphanelerinde müellifi belli veya belirsiz pek çok *Falnâme* veya diğer bir adıyla *Tefeülname* bulunmaktadır. Kur'ân falı ile ilgili risalelerin büyük çoğunluğunun müellifinin belli olmayışı, müelliflerin bir meşruiyet endişesi taşımış olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Zira Kur'ân falı olarak isimlendirilse de en nihayetinde kehanetle eş değerde görülme ihtimali her zaman mevcuttur. Müellifler bu ihtimali bertaraf etmek için risalelerin girişinde mutlaka "Gaybı yalnızca Allah bilir" (el-En'âm 6/59) âyetini hatırlatarak veya Hz. Peygamber'in istihâreyi teşvik ettiğini vurgulayarak telife başlamışlardır. Hatta bazıları biraz daha ileri giderek, bu eylemin içinde Kur'ân ile tefeül olduğu için ortaya çıkan öngörüye inanmayanın kafir olacağını bile iddia etmiştir.³⁸ Bir *Falnâme*'nin başında yer alan ve "Hâzâ

³³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı -Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi-* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 267.

³⁴ Sennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998), 11.

³⁵ Ahmet Dede Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi: Sahâifü'l-ahbâr fî vekâyi'i'l-a'sâr*, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.), 2/345-346.

³⁶ Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, 16.

³⁷ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat: İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı* (Ankara: TBMM Yayınları, 2021), 506.

³⁸ Alim Yıldız, "Manzum Bir Kur'ân Falı", *İstem Dergisi* 8/16 (2010), 183.

Şerh-i Mübarek-i Kur'ân Budur" başlığının altında yer alan aşağıdaki dizeler bu düşünceyi vurgulamaktadır:

...
Nebîdendür hakikat bu rivâyet
Ki bundan bek bulunmaz fâl-i gâyet
Buyurmuşdur heves eylegil öli
Münâsibdür bilesin cümle hâli
İnanmayan kişide olmaya dîn
*Müselmân dimegil anın adın*³⁹

Bu tür eserlerin içeriğinden dolayı istihâreye benzetildiği ve buradan hareketle aslında bu işin dinin temel ilkelerine aykırı bir durumunun olmadığı da vurgulanmak istenmiştir. İstihâreye benzerliği, bu risalelerin başında yer alan ve Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahîh*'i gibi temel hadis kaynaklarında da bulunan duadan⁴⁰ anlaşılabilir.

İslâm toplumlarında yaygın olan fal çeşitleri ile ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe mensur ve manzum tarzda çeşitli falnâmeler telif edilmiştir. Bu eserlerin çokluğu, halk arasında rağbet gördüğünün bir işareti olarak yorumlanabilir. Kanaatimizce bu tür eserlere halkın rağbetini temin eden sebeplerin başında bu eserlerin Hz. Ali (öl. 40/661), Ca'fer-i Sâdık (öl. 148/765) ve İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) gibi zatlara nisbet edilmesi gelir. Zira kütüphanelerde Hz. Ali'ye isnad edilen falnâme mevcut olduğu gibi Ca'fer-i Sâdık ile İbnü'l-Arabî'ye izafe edilen falnâmeler de mevcuttur.⁴¹ Kısacası falnâmelerin bu gibi büyük zatlara isnad edilmesi halkın nezdinde itibar elde etmeye yönelik bir çaba olarak yorumlanmıştır.⁴² Dolayısıyla bu eserlerin bu zatlara nisbetinin problemleri olduğu konusunda şüpheye yer yoktur. Şunu da ifade etmek gerekir ki İslâm dünyasında genellikle ilmî ve fikrî hayatın durakladığı dönemlerde kitap ve Kur'ân falı tarzındaki fal çeşitlerinin yaygınlık kazandığı tespit edilmiştir.⁴³

3. KUR'ÂN FALI

Fal çeşitlerinden en yaygın olanlarından biri kitap falıdır. Bu fal çeşidi, fal sahibinin kendisi için çok önemli gördüğü bir hususta niyet ederek, çokça okunan bir kitaptan, belirli bir usulle geleceğe dair olumlu veya olumsuz çıkarımlar yapmasına dayanmaktadır. *Câmi'u's-sahîh*, *Mesnevî*, *Gülistân*, *Hâfız Divânı*, *Muhammediye*, *Fuzûlî Divânı*, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, *Seyâhatnâme*, *Ahmediye*, *Safahat* vb. kitaplar bu fal çeşidinde sıklıkla kullanılmışsa da en yaygın olarak başvurulan kitap Kur'ân-ı Kerîm olmuştur.⁴⁴

Yazma eser kütüphanelerinde yer alan bazı Mushaf'ların sonunda hatim duası ile birlikte tefeülname ile ilgili cetvellerin yer alması, Kur'ân falının yaygınlığı hakkında bir kanaat vermektedir. Bu cetvellerde hangi harfin hangi anlama geldiği yazılıdır. Bu anlamların genellikle müspet olmasının tefeülün hayra yorma anlamıyla da ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu Mushaf'ların başında ise tefeülün nasıl yapılacağına dair bilgiler mevcuttur. Burada tefeülün istihâre ile ilişkisi kurulur ve Hz. Peygamber'in istihâreyi tavsiyesine özellikle dikkat çekilir.⁴⁵ İstihâre hayr kökünden türemiş ve bir şeyde hayırlı olanı istemek anlamında

³⁹ Temizkan, "Bir Kur'ân Falı", 71.

⁴⁰ Buhârî, "Teheccüd", 25 (No. 1162).

⁴¹ Ertaylan, *Falnâme*, 27.

⁴² Uzun, "Falnâme", 12/142.

⁴³ İlyas Çelebi, "Fal (İslâm'da Fal)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/139.

⁴⁴ Ömür Ceylan, "Eyâ Fâl İssi Gör Fâlin Ne Oldu' Kur'adan Kur'ân'a Bir Fal Mesnevîsi", *İskender Pala Armağanı*, ed. Nagihan Gür (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 335-336.

⁴⁵ *Kur'ân-ı Kerim* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sultan Ahmet I, 00025), 2a. Aynı koleksiyonda yer alan Mushaf'ların içindeki tefeülname için bk. No: 00014, vr. 313ab-316b; no: 00020, vr. 376ab-377ab; no: 00022, vr. 428a-434b; no: 00025, vr. 2a.

bir kelimedir.⁴⁶ Terim olarak “bir iş veya davranışta Allah katında hayırlı olanı kılınan nâfile bir namaz ve dua ile talep etme” anlamında kullanılır.⁴⁷ Nitekim Hz. Peygamber’in Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi istihâreyi öğrettiği rivayet edilir.

“كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا الْاِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا، كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ، يَقُولُ: إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ، فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ، ثُمَّ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَأَجَلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي، ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَأَجَلِهِ - فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ أَرْضِنِي قَالَ: وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ.”⁴⁸

“Resûlullah (s.a.v) bizlere Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi, her konuda istihare yapmayı öğretir ve ‘Biriniz bir işe niyetlendiği zaman önce iki rekât namaz kılın, sonra şu duayı söyleyin: Allah’ım, ilminle Sen’den bu işin hayırlısını dilerim. Kudretinle bana güç vermeni, Sen’in o büyük fazlından (bana da lütfetmeni) isterim. Çünkü Sen’in her şeye gücün yeter, benim ise gücüm yetmez. Sen (her şeyi) bilirsin, ben ise bilmem. Ve Sen bütünü gaybı (bana görünmeyenleri) çok iyi bilirsin. Allah’ım, şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana hayırlı olduğunu bilmekte isen bunu bana mukadder kıl ve bunu bana kolaylaştır. Sonra müyesser kıldığın bu işte bana bereketler ihsan eyle! Ve şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana şerli olduğunu bilmekte isen, bu işi benden; beni de o işten uzak tut. Ve hayır her nerede ise, onu benim için takdir et. Sonra da beni bu hayırdan razı kıl.’ derdi.”⁴⁹

İslâm, istihâre duası ile beşeriyeti falcılık belasından kurtarmak istemiştir. Çünkü hadiste de görüldüğü gibi istihâre, Cenâb-ı Allah’tan hayrın kolaylaştırılmasını dilemektir. İnsanın teşebbüs edeceği işin akıbetinden tereddüt ettiği bir durumda “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlenmesinden ve yâhut bırakılmasından hangisi hakkımda hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim!” demektir.⁵⁰

Kur’ân falı câhiliyedeki fal oklarını andırıldığı halde, bu konu ile ilgili risâlelerde bu konuya hemen hemen hiç değinilmemiştir. Tam aksine Kur’ân’dan fal bakmanın meşruiyetini sağlamak için istihâre ile ilgili hadislere yer verilmiştir. Muhtemelen bu yaklaşım Kur’ân falının, geleceği öngörmeye dayalı bir faaliyet olmasından değil; ancak girilen işin hayırlı olup olmadığının öğrenilmesi şeklindeki bir düşünceden kaynaklanma ihtimalindedir. Zira İbn Arabî’ye isnad edilen bir faldamede her cetvelin başlığında “Bu iş hayırlı mıdır, değil midir?” şeklinde sorular bulunmaktadır.⁵¹ Kur’ân falını, cahiliye dönemindeki fal oklarından, tamamen bağımsız düşünmek kanaatimizce mümkün görünmemektedir. Zira fal oklarında da çekilen okun üzerinde yazılan yazıya istinaden girilecek işin akıbeti ile ilgili tahminler yürütülürdü.

Kur’ân-ı Kerîm’de içki ve kumar ile birlikte fal oklarıyla kısmet aramanın yasaklandığı Mâide sûresi 3. ve 90. âyetlerle sabit olduğu halde Kur’ân aracı kılınarak da olsa bir fal türünün İslâm toplumlarında hayatîyet bulması calibi dikkattir. Âyet ile sabit olan bu yasağa rağmen Araplarda fal bakma geleneğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra İslâm’ı seçen İranlılar ile Türklerin, Kur’ân fallarıyla ilgili manzum ve mensur eserler meydana getirdikleri tespit edilmiştir.⁵² Kur’ân ile tefeülde bulunmanın tarihi tam olarak tespit edilemese de kaynaklarda yer alan rivayetlere göre ilk dönemlerden itibaren Kur’ân falı

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “hayr”, 2/1300.

⁴⁷ Salim Ögüt, “İstihâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/333.

⁴⁸ Buhârî, , “Teheccüd”, 25 (No. 1162).

⁴⁹ Özafşar vd., *Hadislerle İslâm*, 3/163.

⁵⁰ Zebidî, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 6/544.

⁵¹ Muhyiddin İbn Arabî, *İbn Arabî’ye İsnâd Edilen Faldâme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 148), 3a.

⁵² Yıldız, “Manzum Bir Kur’ân Falı”, 182-183.

olarak isimlendirilecek olan Mushaf ile tefeülde bulunma uygulamasının başladığı söylenebilir. Emevî halifesi Velîd b. Yezîd b. Abdilmelik'in (öl. 126/744) Mushaf ile tefeülde bulunduğu rivayet edilir. Rivayete göre Velîd bir gün Mushaf ile tefeülde bulunurken İbrâhim sûresindeki (وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ) "Peygamberler, Allah'tan yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı."⁵³ âyetine denk gelir. Bunun üzerine Mushaf'ı parçalayıp "İşte ben inatçı ve zorbayım, kıyamette Rabbine de ki: 'Velîd beni parçaladı'" şeklinde bir şiir inşa eder. Gerçekten de birkaç gün sonra Velîd acımasızca kafası kesilerek öldürülür ve ilk önce sarayında sonra da şehrin surlarında asılarak teşhir edilir.⁵⁴ Velîd b. Yezîd'in yaşamına bakılırsa bu şekilde davranmış olma ihtimali bulunmaktadır. Zira kendisine halifelik müjdesi verildiğinde bunu içki içerek kutladığı rivayet edilir. Bu tür davranışlarından dolayı ona karşı gelişen hoşnutsuzluklar iç isyanlara sebep olmuş ve kendisi sarayına giren isyancılar tarafından öldürülmüştür.⁵⁵

Kur'ân'dan tefeülde bulunma şekli, birbirinden farklılık arz etse de genellikle abdest almak ve Fâtiha, İhlâs, Âyete'l-Kürsî gibi sûre ve âyetlerin okunması ile tefeülde bulunmak esastır. Kur'ân falının yapılış şeklinin abdest almak ve Kur'ân'dan bazı sûrelerin okunmasıyla ilişkilendirilmesi kanaatimizce meşruiyetini sağlamaya yönelik bir uygulamadır.

Kur'ân fallarına bakma usullerinden bir tanesi şöyledir: Öncelikle abdest alınır. Üç Fâtiha, bir İhlâs, bir Âyete'l-Kürsî, yedi istiğfar ve yedi salavattan sonra bir dua okunur. Bu dua küçük farklılıklarla birlikte hemen hemen bütün fallarda benzer ifadelerle sahiptir.⁵⁶ Bundan sonraki işlemler ile ilgili bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bazı Kur'ân fallarında Kur'ân-ı Kerîm açıldıktan sonra sağ sayfanın ilk âyetinin ilk harfine bakılması tavsiye edilirken,⁵⁷ bazılarında yedinci satırın ilk harfine bakılması istenir. Bir başka metotta ise Kur'ân-ı Kerîm'i açtıktan sonra sağ sayfadaki lafzatullâh sayısı tespit edilir. Sol sayfadan aynı sayıda satır yukarıdan aşağıya sayılır. Varılan satırın ilk harfi dikkate alınarak manzum veya mensur fal cetvellerinden bu harfin manası bulunur ve bu manaya göre tefeülde bulunulur.⁵⁸ Kanaatimizce tefeülün kelime manasında hayra yorma, iyiye yorma veya ümit besleme olduğu için bu işe başvuranların rahat hissetmelerini sağlamak maksadıyla genellikle harflere olumlu anlamlar yüklenmiştir. Ancak az sayıda da olsa bazı harflere özellikle de noktalı veya telaffuzu zor harflere olumsuz anlamların yüklendiği de görülmüştür.⁵⁹ Mesela (ل) ve (ض) harfleri olumsuz anlam yüklenen harflerdendir.⁶⁰

Falnâmelerde ilk rastlanılan harften çeşitli anlamlar çıkarıldığı gibi benzer yöntemlerle açılan Kur'ân falında ilk rastlanılan âyetten de çeşitli anlamların elde edildiği görülmektedir.⁶¹ Bir başka ifade ile harflerin yorumuna dayalı tefeülnâmeler olduğu gibi âyetlerin yorumuna dayalı tefeülnâmeler de bulunmaktadır.⁶² Bunların yanında ilk

⁵³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), İbrâhim 14/15.

⁵⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ* (Beyrût: Dârü'l-minhâc, 2013), 513.

⁵⁵ İsmail Hakkı Atçeken, "Velîd II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/31-32.

⁵⁶ اللهم إني تفألّت بكتابك الكريم وأمنت بك وتوكلت عليك فأرني ما هو كتابك المكنون في سرك المكنوم في غيبك يا ذالجلال والاکرام برحمتك يا أرحم الراحمين "Allah'ım! Yüce Kitabınla tefeül ettim. Sana inandım, sana tevekkül ettim. Ya Zelcelali ve'l-İkram! Ya Erhama'r-Râhimîn! Rahmetinle gayb (hazinende) sırrında gizli olanları bana göster."

⁵⁷ Yıldız, "Manzum Bir Kur'ân Falı", 185.

⁵⁸ Ertaylan, *Falnâme*, 16; Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği*, 32.

⁵⁹ Harflere yüklenen anlamlara dair örnekler için bk. Temizkan, "Bir Kur'ân Falı", 72; Özer Şenödeyici - Halil Sercan Koşık, "En Muteber Kaynaktan Gaybı Öğrenmek: Bir Kuran Falı Manzumesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/1 (Yaz 2015), 73-95.

⁶⁰ Harflere yüklenen anlamlara dair manzum bir örnek için bk. Hanifi Vural, "Fal Bakma Geleneği ve Bir Fâl-ı Kur'ân", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2017), 103, 107.

⁶¹ Ceylan, "Eyâ Fâl İssi Gör Fâlin Ne Oldu' Kur'adan Kur'ân'a Bir Fal Mesnevisi", 345-370.

⁶² Ahmet Bedir - Hikmet Atik, "Kur'an'la Tefeül Etme ve İbn Arabî'nin Tefeülnâme'si", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, ed. Emine Gürsoy Naskali - Erdal Şahin (İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 2017), 488.

rastlanılan harf ile başlayan bir âyetin içeriğine göre yorumlama şeklinde de telif edilmiş falnâmeler de mevcuttur.⁶³

Yapılan araştırmalara göre ferağ kaydı bulunan mevcut Türkçe satır arası Kur'ân tercümelerinin en eskisi olduğu tespit edilen Muhammed b. Hamza'nın (öl. 15. yy) Kur'ân tercümesinin sonunda da hangi harfin hangi anlama geldiğini ifade eden manzum bir falnâme yer almaktadır.⁶⁴ Bu eser üzerine çalışma yapan Ahmet Topaloğlu, bunun esere sonradan dahil edildiğini düşünmektedir.⁶⁵ Örnek olması açısından farklı falnâmelerden hem yapılaş şekli hem de birkaç harfle ilgili olarak bazı beyitleri buraya almak istiyoruz:

Birikdür endişen ögünü dirşür
Elüni edeb-ile mushafa ur

Getür sıdk-ıla toğru niyyet el-hak
El ur aç mushafı sağ yanına bak

Okı üç "Fâtiha" üç "kul hüva'llah"
Kim onara senün işüni Allah

Viribi üç salavat Mustafâ'ya
Ki âlem fahrı ol kân-i vefaya

Yedinci satrun evvel harfını gör
Ne gelür bak sen anda fâlunı gör

(1)

Eger "elif" gelürse eyidür iş
İrişdi baht u devlet gitti teşviş

Yarı kıldı sana Perverdigâr'un
Hemîşe baht-ı devlet oldı yârun

(ب)

Gelürse harf-i "bi" bil bellü yakın
Olasın şâd u devlet ile âmin

Sana ulu gişiden ire râhat
Ki görmeyesin ayruk hîç zahmet

(ت)

⁶³ Ertaylan, *Falnâme*, 14-16.

⁶⁴ Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'ân Tercümesi*, ed. Ahmet Topaloğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 1/3.

⁶⁵ Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'ân Tercümesi*, 1/37.

Gelürse harf-i “ti” evvel falunda
Beşârat olsun eylük var yolunda

Hemîşe tevbeyi zühdi namâzı
Kılasın dergehe karşı niyâzı⁶⁶

...

Daha önce bazı harflere, özellikle de noktalı veya telaffuzu zor harflere olumsuz anlamlar yüklendiğini zikretmiştik. Onunla ilgili birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

...

Harfu'd-dâd

Eger dâd geldise iş oldı düşvâr
Nice ayaklara sen imdi düş var
Çü azgun oldı sende bunca ef'âl
Ya yatluya 'aceb kim neylesün fâl
İrişe devleti lîk bir nefesde
Ziyâde olmağa ola hevesde

...

Harfu'l-gayn

Eger gayn ola gayet ola teşviş
Çepürdük olısdur dutdugun iş
Neye kim el sunasın el virmeye ol
Sefer kılmaklığından bağlana yol
Tasadduk eylesün tevbe kıluban
Sevine Tenri'den eylük buluban⁶⁷

4. MÜFESSİRLERİN KONUYA YAKLAŞIMI

Kur'ân falının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığının tam tespitinin zor olduğu ortadadır. Bu zorluğun farkında olarak ilk dönemden İbn Abbâs (öl. 68/687-688), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Süfyânü's-Sevrî (öl. 161/778) ve benzerlerine isnâd edilen tefsirlerden başlamak üzere, günümüze doğru bir seyir takip edildi. Kur'ân ile tefeülde bulunma konusu, Mâide sûresi 3. ve 90. âyetlerin tefsirinde ele alındığı için eserleri incelerken özellikle bu iki âyetin tefsirine bakıldı. Konu ile ilgili açıklama yapan müfessirlerin görüşleri değerlendirildi. Yaklaşık olarak elli tefsir tarandı. Bu tarama yapılırken yelpazenin geniş olmasına özen gösterildi. Örneğin hem Hint alt kıtasında hem de Endülüs'te yetişen müfessirlerin tefsirleri incelendi. Bunun yanı sıra fikhî, tasavvufî, ilmî vb. tefsirlerden de örnekler incelendi.

Bazı kaynaklarda hicri 2. asrın ilk yarısında, Kur'ân ile tefeülde bulunmak konusunda rivayet olmasına rağmen⁶⁸ incelediğimiz erken dönem tefsirlerin hiç birisinde buna dair bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Bizim tespitimize göre ilk değerlendirme, hicri 6. asırda vefat eden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde bulunmaktadır. Mâlikî hukukçusu İbnü'l-Arabî bu eserinde Mâide sûresi “...bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fisk (Allah'a itaatten kopmak)tır...” 3. âyetin tefsirinde fal okları ile kısmet aramanın gayba muttali olma çabasından dolayı fisk olarak değerlendirildiğini ifade ettikten sonra bu çabanın Mushaf'tan olması halinde yine de

⁶⁶ Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'ân Tercümesi*, 1/37-38.

⁶⁷ Vural, “Fal Bakma Geleneği ve Bir Fâl-ı Kur'ân”, 103-104.

⁶⁸ Mâverdi, *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ*, 513.

caiz olamayacağını kesin bir dille söylemektedir. Ona göre Kur'ân kendisiyle gaybı öğrenelim diye gelmediği için onunla bu şekilde bir meşguliyet de caiz değildir.⁶⁹ İbnü'l-Arabî, hicri 468'de İsbîliye'de (Sevilla) doğmuş, on yıla yakın bir süre Tunus, Cezâyir, Mısır, Kudüs ve Bağdat'ı kapsayan bir ilim yolculuğuna çıkmıştır. Bu ilim yolculuğunun sonunda tekrar İsbîliye'ye dönmüş, burada hem ders vermiş hem de eserlerini telif etmiştir.⁷⁰ Onun Kur'ân falı konusunu ele almış olması, kendi döneminde gerek doğup büyüdüğü gerekse de gezdiği yerlerde, Kur'ân ile tefeülde bulunmanın yaygınlaştığı kanaatini vermektedir.

İbnü'l-Arabî'den yaklaşık yarım asır sonra vefat eden, müfessirlerin önde gelenlerinden Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde, doğrudan, Kur'ân ile tefeül konusuna değinmeden, zımnen bu tür bir uygulamanın fal okları ile kismet aramak gibi değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre fal okları ile kismet aramanın haramlığı bu işin putların önünde ve onlara paye verilerek yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Râzî, Fal oklarının haram kılınmasının sebebini gaybı bilmeyi istemek olarak açıklayan müfessir Vahidî'ye (öl. 468/1076) de itiraz etmiştir. Ona göre gaybı bilmeyi istemek haramlığın sebebi olsaydı rüyaları yorumlamak ve evliyânın kerametlerinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekirdi. Çünkü bunlarda da geleceğe dair bilgiler bulunabilmektedir. Bunlar ancak zanna dayanan bilgilerdir. Bundan dolayı Râzî, bu türden olan şeylerin “*De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez*” (en-Nahl 16/65) âyetinin kapsamına girmediğini, çünkü fal okları ile kismet aramanın da zayıf zanna dayandığını belirtmektedir. Aynı şekilde ona göre, geleceğe dair iyimser beklentiler içinde olmak anlamındaki fal ve evliyânın kerametlerinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Zira bunlar da bilme maksadına değil zannetmeye dayanmaktadır. Kısaca yukarıda da ifade edildiği gibi ona göre fal okları ile kismet aramanın haramlığı bu işin putların önünde ve onlara paye verilerek yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷¹ Kanaatimizce Râzî, Kur'ân ile tefeülde bulunmaktan doğrudan bahsetmese de putlara paye verilerek çekilen fal okları ile ister Kur'ân ister herhangi bir kitap ile geleceğe dair iyimser beklentiler içinde olmayı aynı derecede değerlendirmedeği söylenebilir.

Râzî'den yaklaşık üç buçuk asır sonra gelen ve ondan çokça istifade eden Osmanlı dönemi müfessirlerinden Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı tefsirinde konuyla ilgili doğrudan bir açıklamaya yer vermez. Ancak konu ile ilgili fetvaları olduğu için onun görüşünün fetvaları üzerinden incelenmesi mümkündür. Fahnâmelerin çoğunun Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olması, bu işin Osmanlı toplumunda yaygın olduğuna dair bir kanıt olarak ileri sürülebilse de Ebüssuûd'un tefsirinde bu konuya dair bir bilgi olmadığı gibi Ebüssuûd'tan yaklaşık olarak on yıl önce şeyhülislâmlık yapmış Kemâlpaşazâde'nin (öl. 940/1534) tefsirinde de bu konuya dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır.⁷² Dahası her iki Osmanlı şeyhülislâmının telif ettikleri tefsirlerdeki ilgili âyetlere dair açıklamalar, ibareleri ile birlikte aynen tekrar edildiği görülmektedir.

Onun bu fetvaları incelendiğinde hem genel olarak fal; hem de özel olarak Kur'ân falı ile ilgili sorulara cevap verdiği görülmektedir. “Zeyd-i müslim ‘peygamber falıdır’ deyu, Müslümanlara fal açıp mukabelesinde aldığı akça helâl olur mu?” şeklinde sorulan bir soruya “Olmaz” şeklinde cevap vermiştir. Aslında bu cevaptan, hangi isim altında olursa olsun, fala bakan kişinin aldığı ücretin helâl olmadığı söylenmiştir. Ancak falın kendisi ile ilgili bir şey söylenmemiştir. “Zeyd-i imam ‘Tali’-i Mevlûd’ kitabın açsa imâmeti câiz olur mu?” şeklindeki bir diğer soruya ise “Bir müteşerri’ kimse bulunursa imâmet ana verilmek evlâdır”

⁶⁹ Ebu Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2/31.

⁷⁰ Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/488-489.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1981), 11/138-139.

⁷² İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazade, *Tefsîru İbn Kemal Paşa*, ed. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, ts.), 3/242-243.

şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaptan da aslında doğrudan fal ile ilgili bir hüküm bulmak mümkün görünmemektedir. Yine bir başka fal türü olarak bilinen ve kum falı olarak da isimlendirilen reml ile ilgili olarak da “İlm-i remilde mahâreti ve işihârı olan Zeyd-i remmâle, ba’zı kimseler varıp reml ettirdikte, Zeyd dahi (لا يعلم الغيب إلا الله) “Gaybı yalnızca Allah bilir” bu ilmin kavâidi üzere, remil şunu ve şunu beyân eder deyu aslâ nesne hükm eylemese, şer’an remmâle varanlara nesne lâzım olur mu?” sorusuna “Olmaz” şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaptan da aslında remmâle değil de remmâle gidene bir şeyin lazım gelmediği anlaşılmaktadır.⁷³ Bu fetvalardan Ebüssuud’un zımnen fal ile ilgili olumsuz bir şey düşünmediği iddia edilebilir.

Bizzat Kur’ân falı ile ilgili sorulmuş “Kur’ân-ı azîm falı açmak âdeti olan müezzinin, âdil olduğu takdirce imâmeti câiz olur mu?” şeklindeki bir soruya da “Min ba’din teeddüben terk ederse olur. Olur olmaz niyet için Kur’ân-ı azîm tefe’ül edilmez” şeklinde bir cevap vermiştir.⁷⁴ Bu cevaptan Ebüssuud’un Kur’ân falını hoş karşılamadığı anlaşılmakla birlikte şiddetli bir şekilde karşı çıkmadığı şeklinde de anlaşılabilir. Veya “olur olmaz niyet için Kur’ân-ı Azîm tefe’ül edilmez” dediğine göre, mefhumu muhalifi çok önemli işler için başvurulabilir, şeklinde yorumlanabilir.

Ebüssuud’un fetvalarından, halkın gündeminde Kur’ân falının ve bu konu ile ilgili tereddütlerin olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen tefsirinde bu konunun ele alınmamış olması merak uyandırıcıdır.

Bir başka Osmanlı dönemi müfessiri olan İsmâil Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde, fal okları ile ilgili Câhiliye dönemindeki uygulamayı aktardıktan sonra müneccimlerin yıldızların konularından hareketle, “şu işi yap” veya “yapma” şeklindeki yönlendirmelerinin de gayba muttali olma çabası ve âyetteki ifadesi ile fık olduğunu söylemektedir. Bursevî, müneccimlerin kehânet yoluyla hayır ve şerrin hangi işte olduğunu söylemelerini gaybı öğrenmenin gayrı meşru bir yolu olarak addedikten sonra riyâzat yaparak Kur’ân ve namaz ile istihârede bulunmayı, bilgi edinmenin meşru bir yolu olarak değerlendirmektedir. Ona göre kişinin, kendisi için hayrın nerede olduğunu araştırması ve bunu meşru yollarla öğrenmeye çalışması fal okları ile kısmet aramaya benzememektedir.⁷⁵ Nitekim kendisi de Bursa’ya yerleşmeden önce Kur’ân’dan tefeül eylediğini ifade etmektedir. Mü’minûn sûresinde yer alan, Hz. Nûh’un kendisine inananlarla gemiye binip kurtulması ve yeni bir yere yerleşmesi ile ilgili 28-30. âyetlerini tefsir ederken enbiyâ ve evliyânın pek çoğunun zalim kavimlerinin içinde ikamete devam etmeyip hicret ettiklerini anlatmaktadır. Kendisinin de pek çok kere çeşitli yerlere hicret ettiğini ifade eden Bursevî, Bursa şehrinde karar kıldığından dolayı Allah’a hamd etmektedir. Ayrıca o Bursa’ya yerleşmeden önce Kur’ân’dan tefeül ettiğini, bu tefeül sonucunda Sebe’ sûresi 34/15. âyette geçen (بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبِّ غَفُورٌ) “beldeniz güzel bir belde, rabbiniz de çok bağışlayıcı bir rabdir.” ifadelerine denk geldiğini bunun üzerine hicret ederek zalim bir kavimden kurtulduğunu söylemektedir. Nitekim ona göre, bu âyetlerin içinde, din ve dünya için yaşanabilecek yeni ve bereketli yerler aramak gerektiğine işaretler bulunmaktadır.⁷⁶ Bursevî kendisi bizzat Kur’ân’dan tefeül ettiğine göre bu konuda herhangi bir tereddüdünün bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmaların, geleceği bilme merakının hemen hemen her kültürde olduğunu ortaya koyduğu zikredilmişti. Bu açıdan bakıldığında İslâm dünyasının farklı yerlerinde telif edilen eserlere müracaat etmenin konuyu daha anlaşılır kılacağı aşikardır. Bu münasebetle Hint alt kıtasında yetişen müfessirlerden Senâullah Pânîpetî’nin (öl. 1810)

⁷³ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi’nin Fetvaları*, 267.

⁷⁴ Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi’nin Fetvaları*, 267.

⁷⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrût: Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, 2018), 2/349.

⁷⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 6/88.

tefsirine de müracaat edildi. Senâullah Pânîpetî konuya dair görüş beyan eden müfessirlerdendir. Pânîpetî'nin telif ettiği *et-Tefsîru'l-Mazharî* adlı tefsir Hindistan'da çokça kabul gören rivayet ağırlıklı bir tefsirdir. Şah Veliyyullah'ın (öl. 1176/1762) yanında yetişen Pânîpetî, onun övgüsüne de mazhar olmuştur.⁷⁷ O, Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde “fal okları ile kismet aramak” ifadelerini tefsir ederken cahiliyedeki uygulamayı ayrıntılı bir şekilde aktardıktan sonra buna benzeyen tüm uygulamaların fal okları ile kismet arama yasağının kapsamına girdiğini ifade etmektedir. Ona göre gaybı bilme isteği anlamına geldiği için reml, aşık kemiği ile fal bakma, çeşitli noktalardan oluşan şekillerden anlamlar çıkarma ve Farsça falnâme olarak isimlendirilen her türlü uygulama açık veya kapalı bir şekilde bu yasağın kapsamına girmektedir.⁷⁸ Doğrudan Kur'ân ile istihâre veya tefeül kavramını kullanmayan Pânîpetî, Farsça falnâme olarak isimlendirilen şeylerden Kur'ân falı olarak da isimlendirilen uygulamayı kastettiği kanaatindeyiz.

Hem kadı olarak görev yapmış hem de bir mutasavvıf olarak şöhret kazanmış müfessir Âlûsî (öl. 1270/1854) *Ruhü'l-me'ânî* adlı tefsirinde konuyu, mutasavvıfların bakış açısını da dikkate alarak ele almıştır. Ona göre, câhiliye dönemindeki fal okları ile kismet aramak, putlarla istişare etme ve onlardan yardım talep etme anlamında olduğu için yasaklanmıştır. Çünkü okların üzerinde yazılı olan “Rabbim bana emretti” ifadesi ile kastedilen Allah ise bu apaçık bir iftira; şayet putlar kastediliyorsa bu da cehâlet ve şirktir. Aynı zamanda Allah'ın kendisine has kıldığı gayb ilmini bilme iddiası da ayrıca haram kılınmasının sebeplerindedir. Âlûsî'ye göre bu açıdan düşünüldüğünde müneccim ve kâhinlerden hayrın ve şerrin ne olduğunu öğrenmeye çalışmak da haramdır. Kur'ân ile istihârede bulunmak ifadesini kullanan Âlûsî, Allah'tan bilgi edinme isteğinin bir biçimi olduğu için bu şekildeki bir uygulamanın caiz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Kur'ân ile istihârede bulunmak sadece ve sadece Allah'tan bilgi edinme talebini içerdiği için caizdir. Konuyu burada mutasavvıfların bazı halleri ile de ilişkilendiren Âlûsî, şayet gaybı öğrenme talebi haram olsaydı tefekkür ve riyâzât yolu da kapanmış olurdu, demektedir. Fahreddin er-Râzî'nin, gayba ait bilgileri öğrenme isteğinin haram olması durumunda, rüya tabiri, keşf ve kerametlerle geleceğe dair öngörülerde bulunmak da küfür olması gerekirdi şeklindeki görüşünü aktaran Âlûsî sonuç olarak Kur'ân ile istihârede bulunmanın caiz olduğunu düşünmektedir.⁷⁹

Âlûsî, her ne kadar Kur'ân ile istihârede bulunmayı caiz görse de bunu hoş karşılamadığını da açıkça ifade etmektedir. Kendisi, İmâm Mâlik'ten (öl. 179/795) Kur'ân ile istihârede bulunmanın kerahetine dair zayıf bir rivayet aktarsa da ona göre, ilk nesilden bu konuya dair güvenilir bir rivayet bize ulaşmamıştır. Böyle bir uygulamayı terk etmek daha iyidir. Zira Allah ve Resûlü buna ihtiyaç bırakmayacak şekilde istihâreyi getirmiştir. Bununla ilgili de pek çok sahih haber bulunmaktadır.⁸⁰

Kur'ân ile tefeülde bulunma konusuna en sert eleştiriye, çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden biri olarak bilinen Reşid Rızâ (1865-1935) yöneltmiştir. O, Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra fal oklarının haram kılınmasının sebebinin herhangi bir delile dayanmadan basiretsizce vehim ve hurafelerin peşine takılmak olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kıt akıl ve vehim sahibi kimseler her zaman ve zeminde bulunabilmektedirler. Bu gibi kimseler ancak hurafelerle tatmin olabilirler. Bunun için de fal okları ile kismet aramanın ismini değiştirerek sürdürmek isterler. Ona göre tesbih taneleri ile bu işin yapılması, eylemi yasak olmaktan çıkarmamaktadır. Çünkü tanelerin üzerine “bu işi yap” veya “bu işi yapma” şeklinde uyarılar

⁷⁷ Abdülhamit Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 41-42.

⁷⁸ Kadı Muhammed Senâullah Pânîpetî, *et-Tefsîru'l-Mazharî*, thk. Ahmed İzzû İnâye (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 2004), 3/52.

⁷⁹ Şihâbüddîn Ebî's-Senâ Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azim ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Mâhir Habbûş (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2010), 7/30-31.

⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 7/32.

yazılmaktadır. Reşîd Rızâ'ya göre fal okları ile bu türden bir eylemin maksadı, birdir.⁸¹ Ona göre kâğıt ve zar gibi başka uygulamalarla birlikte tesbih taneleri ile iş yürütmek, câhiliye insanının tasarruflarına benzemektedir. Dolayısıyla o, bu türden uygulamaları, fal okları uygulamasının içinde değerlendirmektedir. Reşîd Rızâ, Kur'ân ile fal açma veya istihârede bulunmayı da yukarıda anılan eylemlerin kapsamında değerlendirmekte ve bu eyleme din kisvesinin giydirildiğini ifade etmektedir. Dinin nassa dayandığını dolayısıyla câhiliye amelinin isminin değiştirilmesiyle bu eylemin meşru olamayacağını söylemektedir.⁸²

Reşîd Rızâ'ya göre bidatler ve adetler bazen sünnet, sünnetler de bidat olarak görülebilir. Bidatlerin yok edilmesine, sünnetlerin ise ihyasına çalışıldığında da insanlar din adına karşı çıkabiliyorlar. Bidatlerin üzerinden uzun bir zaman dilimi geçtiğinde te'vîl edilerek din ile ilişkilendirilmektedir.⁸³ Bu yüzden insanların bazıları tesbih taneleri ile kısmet aramayı güzel fal (fal-ı hasen) olarak değerlendirmektedir. Reşîd Rızâ'ya göre fal-ı hasenin Hz. Peygamberin hoşuna gittiği ile ilgili rivayetler Kur'ân falı gibi uygulamaların yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İstihâre duası ve namazı ile ilgili rivayetleri tamamen reddetmeyen Reşîd Rızâ, bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşılmasını tavsiye etmektedir.⁸⁴

Bazı müfessirler fal oklarının haram kılınmasının en büyük sebebinin bu eylemin putların önünde yapılıyor olmasına bağlarken, Reşîd Rızâ, İslâm'ın basiret, akıl, delil ve burhana dayalı bir din olduğunu söyleyerek Kur'ân falı dahil bu gibi uygulamalara karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre bu uygulamalar bâtil inanç ve vehimlere dayandığı için yasaklanmıştır.⁸⁵

Bidat ve hurafelere karşı adeta savaş açmış Reşîd Rızâ'nın bu şekilde düşünmesi, delil ve burhana dayalı bir eylem olmadığı için Kur'ân ile tefeüle cevaz vermemesi anlaşılır bir durumdur. Nitekim o, Müslümanların içinde bulunduğu durumdan kurtulmalarının ancak bid'at ve hurafelerden arınmakla mümkün olacağını düşünmektedir. Ona göre Kur'an ve hadisi referans alıp meselelerin çözümünde akli da ön planda tutup dinin özüne yani en saf haline dönmek gerekmektedir.⁸⁶

Menâr ekolü olarak da isimlendirilen bu ekole mensup ve Reşîd Rızâ'nın *el-Menâr*'ından da çokça nakilde bulunan bir başka müfessir olan Ahmet Mustafa Merâgî (1883-1952) de yazdığı tefsirde Reşîd Rızâ ile aynı görüşleri paylaşmış ve hatta tefsirindeki ifadelerin *el-Menâr* tefsirindeki ifadelerle aynı olduğu tespit edilmiştir.⁸⁷ Nitekim onun da Reşîd Rızâ gibi âyetlerin işaret ettiği toplumsal sorunlara temas ettiği görülür.⁸⁸

Çağdaş müfessirlerden Vehbe Zuhaylî (1932-2015) çok fazla ayrıntıya girmeden konuyu ele almış ve kısa bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre fal okları ile kısmet aramak İslâm ümmetinin ilerlemesini durduran, akli ve basireti devre dışı bırakıp yol almaya iten bir uygulamadır. Bu açıdan tesbih, Mushaf veya oyun kâğıdı, boncuk, fincan gibi şeylerle kısmet aramak akli bir geriliktir. Bütün bunlar şer'an haram ve münker şeyler olup bunlara başvurmak caiz değildir. Çünkü İslâm bu tür uygulamaların yerine istihâre namazı ile bir duayı getirmiştir. Bu namaz ve duanın sonunda kişi hangi niyetle duayı okumuşsa o iş için

⁸¹ Muhammed Reşîd Rızâ - Şeyh Muhammed Abduh, *Tefsîrül-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrül-menâr* (Kâhire: Dârü'l-menâr, 1947), 6/149-150.

⁸² Rızâ - Abduh, *Tefsîrül-menâr*, 6/150.

⁸³ Halk inançları üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Kalafat, "Bir kısım eski inançların üzerine, İslâmî bir giysi geçirildiğini ve bir kısım İslâmî halk inançlarının ise; İslâmî giysilerinin zamanla tanınmayacak derecede eskidiklerini" tespit etmiştir. (bk. Yaşar Kalafat, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları* (Ankara: Berikan Yayınları, 2009), 125.

⁸⁴ Rızâ - Abduh, *Tefsîrül-menâr*, 6/151-153.

⁸⁵ Rızâ - Abduh, *Tefsîrül-menâr*, 6/152.

⁸⁶ Mustafa Aydın, "Muhammed Reşîd Rızâ Hayatı, Eserleri, Kişiliği, Tecdid ve Islâh Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (Ağustos 2018), 856-857.

⁸⁷ Krş. Rızâ - Abduh, *Tefsîrül-menâr*, 6/149-152; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Mısır: Şirketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, 1946), 6/52-53.

⁸⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Merâgî, Ahmed Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/163-164.

kalbine ferahlık gelmesini beklemelidir. Şayet kendisinde bir ferahlık oluşmadıysa bu duayı defalarca tekrarlayabilir.⁸⁹

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir'deki değerlendirmeyi de aktarmak istiyoruz. Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde yapılan değerlendirmeye göre, bazı âlimler, sahâbeye isnad edilen bazı uygulamalar ile ilgili rivayetlere dayanarak Kur'ân ile fal açma konusuna olumlu veya müsamahalı bakmışlardır. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğu, temelde diğer fal türlerine benzediği için Kur'ân ile tefeül konusuna karşı çıkmışlardır.⁹⁰ *Kur'ân Yolu Tefsiri*'nin müelliflerinin de Kur'ân ile tefeülde bulunmayı hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır.

Daha önce İrân'da basılan bazı Mushaf'ların sonunda fal cetvellerinin eklendiği zikredilmişti. Bunun için Şia dünyasındaki bazı tefsirlerden hareketle Şia'nın konuya yaklaşımlarına ve Kur'an falı ile ilgili tutumlarına değinmekte fayda vardır. Çağdaş dönem önemli Şii müfessirlerinden Tabâtabâî (1904-1981) *el-Mizân* adlı tefsirinde konuyu ele almış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, müfessirlerin genelinde fal okları şeklinde anladıkları Mâide sûresi 3. âyetteki "ezlâm" kelimesi, "meysir" kelimesi ile de ifade edilen bir çeşit kumardır. Yani infâk için kesilen devenin ücretini kimin ödeyeceğini belirlemek için çekilen oklar anlamındadır.⁹¹ Bunun için Tabâtabâî, Mâide sûresi 3. âyetin tefsirinde tefeül ile ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır. Ancak "ezlâm" kelimesinin geçtiği Mâide sûresi 90. âyetin tefsirinde, kelimenin fal okları anlamına gelmediği ile ilgili görüşünü tekrar ettikten sonra, Kur'ân ile tefeüle dair görüşlerini ifade etmektedir. Ona göre, kararsızlık durumunda insanın, tespih taneleri veya başka bir şeyle istihârede bulunmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Çünkü bu konuya dair Ehl-i Beyt'ten pek çok rivayet gelmiştir. Bu rivayetleri aktarmayan Tabâtabâî'ye göre, kişinin bir işe giriştiğinde sonucun kendisi için yararlı olup olmayacağını düşünmesinin hiçbir sakıncası bulunmamaktadır. Bunun için Allah'ın kendisine verdiği yetenekle düşünebilir, bilen birisine danışabilir veya istihârede bulunabilir. Bu da gaybı bilme iddiası veya Allah'ın ulûhiyetine bir taarruz olarak değerlendirilemez. Çünkü bu işte herhangi bir şey ile ilgili olarak helal veya haram şeklinde bir hüküm verilmemektedir. Sadece yapılacak işin içinde hayır veya şer olup olmadığını öğrenme isteği ve bunun sonucunda da kararsızlıktan ve şaşkınlıktan kurtulma vardır. Onun için Tabâtabâî'ye göre, istihâre de tefekkür ve istişare gibidir. Bütün bu açıklamalardan sonra Kur'ân ile tefeülde bulunmanın hiçbir sakıncasının olmadığını söyleyen Tabâtabâî, hem Ehl-i Sünnet hem de Ehl-i Beyt kanalıyla Hz. Peygamber'in, karşılaştığı durumları hayra yordduğu, uğursuzluk düşüncesini yerdığı ve Allah'a tevekkül etmeyi tavsiye ettiği ile ilgili pek çok haber nakledildiğini söylemektedir. Kısaca ona göre Kur'ân veya benzeri bir yolla tefeülde bulunmanın önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.⁹²

SONUÇ

Müfessirlerin fal konusunu fal okları (ezlâm) ile ilgili olan Mâide sûresi 3. ve 90. âyetlerde ele aldıkları görülmüştür. Genel olarak müfessirlerin Kur'ân falı uygulamasına ya hiç değinmedikleri veya ihtiyatla yaklaştıkları tespit edilmiştir. Erken dönem müfessirleri bu konuya yer vermezken 6. asırdan itibaren klasik dönem müfessirlerinin, konuya müsamaha ile yaklaştıkları çağdaş dönemdeki müfessirlerin ise konuyu eleştirel ele aldıkları tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde, Kur'ân ile tefeülde bulunma ile ilgili en erken rivayetin hicri 2. asrın ilk çeyreğinde olduğu tespit edilmesine rağmen hicri 6. asrın son çeyreğine kadar tefsirlerde konu ile ilgili herhangi bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Bu durum Kur'ân ile tefeülde bulunmanın erken dönemlerde yaygın olmayışı ile açıklanabilir. Bunun yanı sıra

⁸⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr: fî'l-akîdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec* (Dimaşk: Dârü'l-fikr, 2009), 3/432.

⁹⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/213-214.

⁹¹ Allâme es-Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuât, 1998), 5/169.

⁹² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 6/118-119.

bazı müfessirlerin Kur'ân ile tefeül, Allah'tan hayrın ve şerrin hangi işte olduğunu öğrenmek anlamında ele almasından kaynaklanmış olabilir.

Müfessirlerin konuyu değerlendirirken temelde birbirinden farklı toplamda üç neden ileri sürdükleri görülür. Mâlikî hukukçusu Ebû Bekir İbnü'l-Arabî gibi, bu uygulamayı, gayba muttali olma çabası olarak değerlendirip doğrudan caiz olarak görmeyenler olduğu gibi, putların önünde onlara paye verilerek çekilen fal oklarından farklı görüp, Allah'tan bilgi edinme uğraşı olarak değerlendiren ve bu konuda hiçbir sakınca görmeyen Tabâtabâî gibi müfessirler de bulunmaktadır.

Bu konuda en sert eleştiriyi yönelten Reşîd Rızâ, İslâm'ın akla, basirete, delile ve burhana dayandığını, fal oklarının da bunun için haram kıldığını, dolayısıyla vehim ve kuruntuya dayalı olarak bilgi edinme uğraşı olduğu için Kur'ân ile tefeüle asla cevaz vermediği tespit edilmiştir. Mushaf veya oyun kâğıdı, boncuk, fincan vb. şeylerle kismet aramayı akli bir gerilik olarak gören Vehbe Zuhaylî gibi çağdaş müfessirlerin yanı sıra karşı oluşunu daha yumuşak bir üslupla ifade eden *Kur'ân Yolu* müellifleri gibi araştırmacıların olduğu da tespit edilmiştir.

Kısaca Kur'ân'ın gönderiliş amacının, geleceği bilmek veya girilen işin hayır mı şer mi olduğunu öğrenmek olmadığı düşünüldüğünde, adı her ne olursa olsun Kur'ân ile tefeüle bulunmak uygun bir davranış değildir. Zira Yüce Allah "*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*" (el-İsrâ 17/36) buyurmuştur. Genellikle insanlar kendi geleceği ile ilgili kaygı duyduğu durumlar için tefeüle başvurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân ile tefeül "hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı şeyin ardına düşme" olarak değerlendirilebilir. Bu tür uygulamalar faydasız bir iş olarak değerlendirildiğinde ise Hz. Peygamber'in "Allah'ım! Faydasız ilimden sana sığınırım" duasını akla getirmektedir. Reşîd Rızâ'nın ifadesi ile tefeül ile elde edilen bilgi vehim ve zanna dayandığı için İslâm'ın basiret, akıl, delil ve burhana dayalı bir din oluşu ile de bağdaşmamaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerim*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sultan Ahmet I, 00025.
Kur'ân-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.
Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
Agizza, Rosa. *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*. çev. Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2. Basım, 2006.
Ali, Cevâd. *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. b.y: y.y., 2. Basım, 1993.
Âlûsî, Şihâbüddîn Ebî's-Senâ Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Mâhir Habbûş. 30 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2010.
Atçeken, İsmail Hakkı. "Velid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/31-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
Aydın, Mehmet. "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/134-138. İstanbul: TDV

- Yayınları, 1995.
- Aydın, Mustafa. "Muhammed Reşîd Rızâ Hayatı, Eserleri, Kişiliği, Tecdîd ve Islâh Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (Ağustos 2018), 845-858.
- Ayyıldız, Sedef. *Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde Fal ve Falcılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Baltacı, Ahmet. "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/488-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bedir, Ahmet - Atik, Hikmet. "Kur'an'la Tefeül Etme ve İbn Arabî'nin Tefeül-nâme'si". *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, ed. Emine Gürsoy Naskali - Erdal Şahin. 481-496. İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 2017.
- Bırışık, Abdülhamit. *Hind Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru tavki'n-necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2018.
- Cevherî. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhü'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1984.
- Ceylan, Ömür. "'Eyâ Fâl İssi Gör Fâlin Ne Oldu' Kur'adan Kur'ân'a Bir Fal Mesnevîsi". *İskender Pala Armağanı*. ed. Nagihan Gür. 334-374. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Çelebi, İlyas. "Fal (İslâm'da Fal)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çelebi, İlyas. *İslam İnançında Gayb Problemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Duvarcı, Ayşe. *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser: Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülname*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı -Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi-*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Eroğlu, Süleyman - Uluocak, Mustafa. "Bir Kur'an Falı Risalesi: Te'vilâtü'l-Kur'ân". *Turkish Studies: Language and Literature* 16/1 (2021), 263-290.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat: İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı*. Ankara: TBMM Yayınları, 2021.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Falnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Ezherî. *Tehzîbü'l-Luga*. thk. Abdullah Dervîş. 15 Cilt. Mısır: ed-Dâru'l-Mısırîyye li't-te'lîf ve't-termece, ts.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *İbn Arabî'ye İsnâd Edilen Falnâme*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 148.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-maârif, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2002.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seadât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1963.
- Kalafat, Yaşar. *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı., 2017.
- Kefeli Hüseyin. *Râznâme*. ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. Cambridge: Harvard University, 2004.
- Kemalpaşazade, İbn Kemal Ahmed Şemseddin. *Tefsîru İbn Kemal Paşa*. ed. Mâhir Edîb Habbûş. 9 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2018. Basım, ts.
- Kılıç, Sadık. "Seküler Dünyanın Gizli Dini: Falcılık, Astroloji", *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 1-8.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ*. Beyrût: Dâru'l-minhâc, 2013.

- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, 1946.
- Muhammed b. Hamza. *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'ân Tercümesi*. ed. Ahmet Topaloğlu. 2 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Müneccimbaşı, Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi: Sahâifü'l-ahbâr fî vekâyi'i'l-a'sâr*. çev. İsmail Erünsal. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Öğüt, Salim. "İstihâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Önkâl, Ahmet. "Büreyde b. Husayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/492. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Pânîpetî, Kadı Muhammed Senâullah. *et-Tefsîrû'l-Mazharî*. thk. Ahmed İzzü İnâye. 10 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2004.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü'l-fikr, 1981.
- Rızâ, Muhammed Reşîd - Abduh, Şeyh Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrû'l-menâr*. 12 Cilt. Kâhire: Dârü'l-menâr, 2. Basım, 1947.
- Sezer, Sennur. *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya. "İlm-i Tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Kur'ân Falı) Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (Kış 2008), 383-391.
- Şenödeyici, Özer - Koşık, Halil Sercan. "En Muteber Kaynaktan Gaybı Öğrenmek: Bir Kuran Falı Manzumesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 1/1 (Yaz 2015), 71-96.
- Tabâtabâî, Allâme es-Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuât, 1998.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Dâru Hecr, 2001.
- Temizkan, Mehmet. "Bir Kur'ân Falı". *Milli Folklor* 19/74 (2007), 70-74.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Falnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vural, Hanifi. "Fal Bakma Geleneği ve Bir Fâl-ı Kur'ân". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2017), 95-114.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Merâgî, Ahmed Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldız, Alim. "Manzum Bir Kur'ân Falı". *İstem Dergisi* 8/16 (2010), 181-198.
- Yıldız, İbrahim. "Kaynakları Açısından Kur'ân'da Halk İnançları Eleştirisi". *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran 2022), 292-315.
- Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. çev. Kâmil Miras. 8 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1978.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. 53 Cilt. Beyrût: Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, 1987.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr: fî'l-'akîdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec*. 16 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-fikr, 10. Basım, 2009.